

РИМ ПОЧЕТКОМ ЧЕТВРТОГ ВЕКА

Свих једанаест векова постојања Рима (према хипотетичком, митском назначењу 753. године п.н.е.) протицало је угавном у духу Вергилијевог “А ти, Римљанине, знај да владаш народима”. У смислу тог савета, или тачније, пророчанства, Римљани су у поретку који стварају имали задужење да смернима врате милом, али ће “охоле кротити силом.”¹

А почетком 4. века прошло је најмање шест векова од времена када се Рим сусрео са мистеријским, мистериозофским култовима. Рим није могао да се искаже добротинствима према култовима и њиховом свештенству, на њих су падале забране и протеривања. Но, ипак се могло наслутити неко сазревање времена за нова доживљавања која неминовно воде – смени богова.

Рим са носећом идејом земаљске правде као приоритетом, никако није могао да осмисли нужно мистеријско страдање бога. Римљанин у било којој мистеријској религији није могао да пронађе себе, није могао било какав мит да прихвати јер је, по његовом схватању, убиство Јупитера било светогрђе.

Стога Рим прибегава правним забранама култа и њиховог упражњавања. На тај начин, сви ти култови постали су обесправљени, стављени изван снаге закона а самим тим и непризнати. Стога су забране погађале све култове- примера ради, 186. п.н.е. забрањен је Дионисов култ; између 58.-48. п.н.е. забрањен је био и Изидин култ.

Животу Хелена мистерије субиле присутне али никада општеобавезне. Прихватање култа је добровољан чин али касније ночви члан – мист постаје обавезан да испоштује све налоге дате мистерије. Најстроже се кажњавало изношење онога што је приказано само мистима.

Овакав паралелизам религије и живота Рим није могао да прихвати. По питању страних богова био је без верске широкогрудости Хелена, само уз једну обавезу: да дати бог култом, учењем или изгледом није у супротности са естетским нормама појединог Хелена. Хелени су били чланови неког мистериозофског култа по личном избору. Антистен је

¹ Вергилије, Енеида, VI, 847- 856

исмејавао те култове а Платон је, примера ради, био мист Елеусинских мистерија. Обојица, свако на свој начин, илуструју Хелена и његова опредељења.

Богови мистеријских култова за мисте су универзални, једини. За свој култ, богови себе саможртвују, допуштају да их обухвати земаљска смрт. Они обавезно надвладавају смрт својим васкрснућем из мртвих. Тим васкрсењем верницима нуде вечни живот. И сваке године мисти у празницима доживљавају и калварије бога и његово васкрсење.

У хришћанству које је Рим упознао за апостолског времена, римљани су видели још један од мистеријских култова. Стога и на хришћане падају забране већ пред крај Неронове владавине. Били су то почечи прогона који су се свом силином пренели на наредна два века.

Рим није могао да живи у у хеленској двострукости, уз Зевса и неког мистеријског бога. Када се апостол павле обратио Атињанима, подно Акропоља, у његовој проповеди Атињани су препознали да прича о неком мистеријском богу причом о васкрслом Христу. Ти исти Атињани препознали су широкогрудост за поседовање и храма богу непознатом. Апостол Павле је управо ту своју проповед почео паралелом у односу на тај њихов храм.²

Рим је живео у убеђењу да је Јупитером овладао народима на сва три континента. Таквом Јупитеру није неки други бог могао да чини паралелу. Римљанин није ни могао да живи у тој двострукости, са два бога, због чега су прогони трајали непрестано око 500 година. На исти начин понашали су се према свим тим поштоваоцима неког другог култа. Били су то прогони и убијања, посебно свештенства, потом и свих верника, који су се као такви јавно исказивали.³

За време грчко-персијских ратова све ређе су приређиване хекатомбе овнова или волова. У истом смислу већ је била прошлост херојско време када су они хекатомбом изражавали захалност и испуњење датог завета Зевсу или његовим Олимпијцима.

Хеленистичко време обележава присуство сумње тако да је чак и Зевс приказиван са људским особинама старости. У ствари, Атина тог времена је већ била у сенци великих хеленистичких градова који су синоиклизмом прелазили у енормне мегалополисе. Пресудан је тадашњи обичај да синкретизмом настају Велика божанства (пример Сераписа/ Сараписа). Стога је све даље била могућност да аполон буде “отац и владар” четврте групе богова.

Дакле, Хелени било класичног периода, ранијег или потоњег, могли су да одржавају вид верске равнотеже, да буду мисти неке мистерије али и даље са пуним поштовањем Зевса и других божанстава Хесиодове “Теогоније”. Рим ништа није могао да преузме од од оног хеленског. Својим

² Дела Апостолска 17, 22-23, посебно 32

³ Шире о мистеријским култовима видети М. Јовић, Мистеријски култови источног Медитерана, Зборник радова Филозофског факултета, XXIII- XXIV (1993-1994), Приштина, 1995., 427-457 према саопштењу Неки аспекти схватања грчких мистерија, 4. зnanствени скуп Друштва за античке студије Југославије, Пула, 1986. (у даљем тексту Јовић, Мистеријски култови)

правом био је експонент Запада. Рим, било из времена када је освајао Апенине или када је успео да од Медитерана начини “ своје море”, сведено у историјске оквире, био је република. Тиме је Република уједно била и синоним за напредовање, снагу, заузимање. Јер, када је време Краљева било “ болесно време”, за републиканце је увођење Империје, Царства, било враћање на оно лоше, на крај сваког напредовања.

Октавијан Август (27- 14 н.е.) избегавао је исказивање моћи цара коју је имао. Али већ после њега цареви се претварају у самодршце. Иако више није било републиканаца који би хтели нешто да измене, царство је било идентификовано са најгорим сећањем из времена Краљева. Такви цареви су морали да се окруже групом која представља силу и очување царево личност. Преторијанци су постали царска гарда. Но ускоро су они били у могућности да збаци и изаберу себи одане, нове царе. И било је изненађење да цареви умру природним путем.

Царска самовоља и пуно ослањање на снагу и утицај преторијанаца, у пуној својој супротности се експонирала током владавине Војничких царева (235-284). Ни сенат, ни остали магистрати, до те мере више нису деловали, да је Рим запао у непојмљиву кризу док су непрестаним убијањима смењивани императори. Али и они су били предвиђени само за кратко време.

Овом погубном праксом преторијанци су се извргли у соју супротност. Извикивани нови цареви често нису били довољно на власти да би могли да стигну у Рим и представе се Сенату и граду већ су били извикивани нови цареви. Разумљиво, подразумевали су се сукоби легија јер су имали своје царске кандидате. Оваквом праксом су сасвим ослабљене границе и то у време великих упадања Гала, Хуна и других.

Неки од ових царева покушавали су да среде прилике у земљи, углавном без успеха. Тако је цар Проб (276-282) из Сирмијума, дакле Панонац, покушао да учврсти царску власт иако је и сам постао цар извикан од стране његових легија. Цар је водио борбе против нових претендената, у мери да је омогућио једном од својих наследника да он спроведе праве реформе војске и државе.

После цара Проба, од војске извикан, на престо је дошао цар Кар (282-283), родом из Нароне у Далмацији. Овај цар је био велики војсковођа, чак је успео да освоји мегалополис Ктесифон на Тигру. Хтео је да крене још дубље у Персију али је ускоро у тим борбама погинуо. Наследила су га два сина: Карин и Нумеријан. Ова два брата владала су непуну годину дана. Нумеријан је био убијен од стране преторијанског префекта Апера коме није одговарао ни Карин јер је и он намеравао да реорганизује војску. Стога Апер извуче за цара Диокла. До сукоба између цара Диокла и цара Карина дошло је на Морави и том приликом цар Карин је био убијен.

Нови цар Валерије Диоклис, познатији као Диоклецијан (284.-305.) после победе над царом Карином, започео је спровођење његове планиране реформе војске и државне управе.⁴ У основи, све се сводило

⁴ Цар Диоклецијан је рођен у античкој Диоклији, недалеко од данашње Подгорице, одакле му је и име: Диоклис. Према овом сазнању, видљиво је, име Диоклија није могло настати према имену илирских Доклеата јер се пуна именска повезаност односи само на групу Диоклија-Диоклис.

на пуно осујећивање свих даљих злих намера преторијанаца. Диоклецијан је желео да заустави то време када се цареви нису могли да исказују чак ни толико да се види какви су то цареви. Тек пуном стабилношћу цареве владавине, могло је да се почне да рачуна да нови владар делује у интересу Рима.

Већ по доласку на власт, император Диоклецијан је намеравао да спроведе реформу државне управе. Остварење намере почео је са увођењем диархије: себи за савладара узео је 285. године свог саборца и пријатеља Максимијана. Диоклецијан је за себе одабрао Никомедију као место столовања а максимијан, који је родом био из околине Сирмијума, управљао је својим делом државе из Милана.

Максимијан је владао а титулом цезара која је била издвојена само за царске синове а већ следеће 286. Диоклецијан је Максимијану доделио титулу августа, тиме га чинећи себи равним. Диоклецијан је ипак и титулом био први август, одн. старији (Senior Augustus).

Године 293. цар Диоклецијан, вероватно према његовом ранијем плану, облик дијархије претвара у тетрархију. Оба августа издигла су своје команданте гарде у статус и титулу цезара. Диоклецијан узима команданта гарде Галерија (293-306) а Максимијан Констанција Хлора (293.-306.). Међу тетрарсима је дошло до женидбених повезивања с намером да ту заједничку власт на овај начин учине још чвршћом.

Галерије је управљао својим областима из Сирмијума а Констанције Хлор из Тријера. Овим коначним обликом реформе државне управе, уствари четири цара су владала државом, покривајући својом влашћу све кључне области римске Империје. Тетрархија је функционисала на принципу замисли цара Диоклецијана, по смрти августа на његово место је требало да дође његов дотадашњи цезар, након чега би дошло до избора новог цезара по одлуци августа те области.

Са друге стране, многи историчари врше поистовећивање назива области са пореклом лица рођених у тој административној области царевине. Тако је Илирија за многе уједно означавала да су из те области Илири, што је само по себи неодрживо, и данас било која европска или друга земља не може уједно да значи да су, примера ради, у Немачкој сви Немци итд. Исто то важи и за приморске области источног Јадрана које се грешком или злонамерно називају областима албанских племена. Данас је већ спорно да ли су Аутаријати неко Албанско племе док за остала нема никакве потврде да то јесу.

Албанце тацит дословно бележи на источним обронцима Кавказа, према Каспијском језеру (Tacitus, *Annales*, 2,68; 4,5). А Руфије Фест Авиен (898-922) бележи да су Албанци још тада били на тим кавкаским обронцима јер наводи да ту живе "сви репи Албанци" (Античне источници, Баку, 1987.,98; G. Vukčević, *O porijeklu Ilira*, Podgorica, 1992, 173).

Стога је неумесно наводити римске цареve родом из Илирика као Илире јер за такву њихову припадност немамо никакву потврду. Херодот на Балкану не помиње ни Илире, ни Албанце. Зар то изненађује?

Сличним начином прихватања, значило би на неком археолошком налазишту, било оно старо и више од десетак хиљада година, а они данас обавезно своје порекло воде од тог старог античког налазишта?

Дијархијом, а посебно тетрархијом, земља се нашла сасвим умирена и више нису биле могуће све врсте деструкције преторијанаца и важнијих војних команданата.

Године 305. август Диоклецијан својеволјно врши абдикацију своје свеукупне власти, уједно принуђујући и августа максимијана да и он, иако невољно, ипак абдицира. Нови августу су постали Констанције Хлор и Галерије, који су за цезаре именовали своје војсковође – Флавија Севера и Максимијана Дају.

Током 306. године умро је август Констанције Хлор а заменио га је његов дотадашњи цезар Флавије Север. Галске трупе су извикале Констанцијевог сина Константина за цара. Али, према принципима тетрархије, Константин је као свог цезара прихватио Галерије. И тако је почела владавина цара Константина (306- 337). Није познато због чега је Флавије Север признао избор за Константина, Констанцијевог сина, за цезара.

Током 307. године римске трупе и патрицијат извикали су за цара Максимијановог сина Максенција. На овај начин, издицањем синова, било августа, било цезара, нарушена је Диоклецијанова основна замисао да избор нових чланова тетрархије искључиво буде из редова најбољих војних и командних официра њихових легија. Када је у основи нарушен принцип тетрархије, на историјску сцену вреаћа се Максимијан који је на исту ствар наговарао и Диоклецијана који је то одбио.

У сукобима код Равене 307. године убијен је август Флавије Север. Максимијан је очекивао пуну подршку и покорност војске. До тога није дошло, те је у борбама и он погинуо 309. године.

Године 311. август Галерије, дотадашњи оштри прогонитељ хришћана, издао је његов познати Едикт о толеранцији вера. Оно што посебно искаче, према Лактанцију и Еусебију, јесте чињеница да су Галеријев едикт, поред самог Галерија, потписали Константин и Ликиније. Те године Галерије је изабрао Ликинија за свог цезара. Ускоро потом Галерије је умро а наследио га је у потпуности Ликиније који постаје август.

После бурних расплета нову тетрархију су сачињавали августу Ликиније и Максимијан Даја а цезари Константин и Максенције. На политичком плану дошло је до зближавања Ликинија и Константина; овај њихов савез у ствари је био окренут против Максенција. Стога се Максенције приближава августу Максимијану Даји.

Тако је дошло до пуне испреплетености, август и цезар, били су против другог августа и цезара. По овом уједињавању и сукобљавању, било је очигледно, њих четворицу вукли су појединачни интереси у намери што већег преузимања власти. Војни расплет уследио је 312. године код Рима.

Према писању Еутропија⁵ Максенције је био поражен и том приликом се удавио у Тибру, код Мулвијског моста. Остала је нека крња тетрархија: два августа, Максимијан Даја и Ликиније али са само једним цезаром – Константином.

⁵ Био је високог војног звања praefectus praetorii

До сусрета ове важне тројке дошло је током фебруара следеће, 313. године. Константин је желео и намеравао да са Ликинијем изједначи свој статус и уједно да обојица среде односе са агустом Максимином Дајом. Ту, у Милану, Ликиније и Константин су објавили њихов Едикт о толеранцији вера 313. године иако су обојица били потписници Галеријевог едикта пре две године.

Овај Милански едикт објавио је на грчком Ликиније у Никомедији 13. јуна 313. године. Овај податак документује Еусебије. Дакле, Константин никада није објавио неки свој Едикт о толеранцији вера. Али хришћански писци, без разлике на неоспорне чињенице, све заслуге у вези акта о Толеранцији приписују Константину. Уобичајено је схватање да је Константин хришћанство прогласио државном религијом што је још једна неистина јер ће то урадити тек Теодосије, својим другим декретом, 381. године.⁶

До поменутих сукоба из 312. године тетрарси су управљали следећим областима- август Максимин Даја држао је источне области Балкана и Малу Азију; цезар Константин западне области (Галију, Иберију и Британију); цезар Максенције централне области (Италију и Африку) док је август Ликиније поседовао Илирик и Подунавље.

После погибије Максенција и смрти Максимиана Даје (умро је у Таурсу 313. године а Ликиније је одмах потом преузео све његове области), од првобитне тетрархије остала су само двојица- Ликиније и Константин. И они су само ишчекивали коначан међусобни сукоб.

Константин је рачунао на запоседање Италије, галије, Африке а Ликиније је имао области Балкана и све источније провинције. Десетак година оба су одмеравали снаге а до сукоба је дошло 324. године код Хрисопоља у близини Халкидона. Располагали су са импозантном војном силом, Константин са 120.000 пешака и 10.000 коњаника а Ликиније са 150.000 пешака и 15.000 коњаника и 350 бродова. Ипак, и поред Ликинијеве очигледне бројчане премоћи, победио је Константин. На молбу сестре Констанције, поштедео је живот Ликинију који је потом био прогнан у Тесалонику. Из Солуна, Ликиније је покушавао да подбуди трупе у Подунављу али је на време био осујећен. По одлуци Сената био је осуђен на смртну казну.

После 324. године, на челу Римског царства остао је само цар Константин као једини владар. Овим чином коначно је престала да постоји идеја цара Диоклецијана да било диархијом, било тетрархијом, царству обезбеди дуг живот владара. Међутим, иако се цар Константин изборио да остане самосталан владар Империје ипак је све до своје смрти био у виду савладарства са својим синовима.

⁶ Године 380. хришћанство је проглашено државном религијом али, као и више пута тог четвртог века, под хришћанством се подразумевало Аријанство. Баш због тога, цар Теодосије следеће 381. године доноси нови декрет, па се под хришћанством мора подразумевати исповедање учења према Никејском символу вере. Према овим чињеницама, јасно је, цар Константин није могао да се понаша другачије јер му је и на двору доминантно било аријанство као хришћанско учење.

Карактеристика овог дела римске историје носила је у себи једну особеност: већ на први поглед лако је запазити, из времена владавине цара Диоклецијана, било кроз његову диархију или тетрархију – ни један цар, било август или цезар, није столовао у Риму. Нема посебног објашњења због чега је Диоклецијан избегавао Рим или се све одређивало претпоставком да у Риму влада цар.

Године 324. цар Константин је остао једини владар Империје али ни он није показивао никакав интерес да влада из Рима. Одмах је започео градњу свог града а нове римске престонице, на Босфору, на месту старог атинског Бизантиона. Тај ће град понети име по свом оснивачу – Константинопољ.

Према изнесеном, намеће се закључак да цар Константин није могао да изда папству своју чувену даровницу о предаји цивилне власти на Западу. Тек у периоду Ренесансе испоставило се да је реч о фалсификату. На том документу ништа није указивало на четврти век. И писмо, и папир, све то је одговарало тек деветом веку. Али, без разлике на утврђивање фалсификата, тај фалсификат је касније Римокатоличкој цркви донео енормну корист. Даровница је папама дала свевласт. То су кроз векове папе и исказивале делећи владарске круне западним владарима.

Фалсификатима се почело и на Босфору. Тако је Созомен, пишући о изградњи новог града, у ствари описивао оно што је он хтео да види, истичући да нови град није био загађен старим античким храмовима, јер је нови град био намењен новом богу. Прескочио је да помене да је у центру града подигнут храм Богињи Среће Града а да је најбоље место у граду имао храм посвећен Афродити. Град је носио обележја храма посвећеног Миру и Блаженој Тишини Града. У том смислу, сасвим је могуће да је било намењено име граду Антуса (‘‘цвџтајућа’’), за град који треба да буде вечно цвџтајући. Сократ помиње ове чињенице које намерно избацује Созомен.

Чак и сервилни Еусебије, поред Сократа, описује намеру цара да се пренесе из Она (старог египатског свештеног града који су Грци назвали Хелиополис) велика статуа у виду обелиска која је на врху имала обележје Ехнатона.⁷ Цар Константин је наредио да се та статуа постави у центру али да се Ехнатов лик замени његовим.⁸

Дакле, у мери у којој цар уопште није, градњом свог града, прекинуо са античком традицијом, у истом смислу су хришћански писци о цару Константину изменили стварност, правећи од цара великог поборника хришћанства. И све до 381. године на Истоку а од 350. и на осталом простору Римске државе кључна религија била је Аријанство.

Проблематичним се намеће закључак да је цар Константин пред смрт покрштен. Није спорно покрштавање али то није могло бити у ортодоксији. Царев рођак, епископ Еусебије Никомедијски, био је главни заговорник аријанства, а тај исти епископ је покрстио цара 337. године.

Утврђено је да цар Константин није напуштањем Рима папи пренео своје царске прерогативе јер- није ни владао у Риму. Није га, стога, могао

⁷ Аменофис Аменхотеп Ехнатон (1370. - 1353. г. п. н. е.)

⁸ Хелени су у лику Ехнатона препознавали Аполона.

ни напустити. Али, према Еусебију, у неком виду доследности, исказао се цар Константин али и његови синови. “У годинама владавине Константина и његових синова упадљиво су се смањивали источњачки култови Митре и Цибеле”⁹

Изван овог разматрања остаје сам по страни цар Јулијан (361- 363). Већ и за свог кратког живота био је упоређиван са царем и философом Марком Аурелијем (161-180). О цару Јулијану, нада све добро лепо и објективно пише Амијан Маркелин на премног места своје Историје (иако је овај цар владао тек две године), као и Еутропије.

Међутим, хришћани су овог цара назвали Апостата (Отпадник). Овакав закључак се чини неодрживим: у време владавине и живота цара Јулијана, хришћанство није постојало већ само аријевско учење, иначе сасвим страном хришћанству. За кога је онда цар Јулијан био отпадник? Зар за аријанство? Зар је мањег значаја суд Еутропија о овом цару?

Цар Јулијан се због тако конфузног хришћанства које то чак није ни било, опредељује за веру старе Антикe. Он није намеравао да укине хришћанство иако га је таа презентовало аријанство. Хтео је да допусти свима повратак из изгнанства па нека се тада то хришћанство избори за свој правилан статус- или нека се угаси.

Губи се из вида да је цар Теодосије (379- 395) донео 380. године декрет којим је хришћанство проглашено за једину праву религију Империје, али то хришћанство је било аријанство. Јер, исти цар следеће године доноси нови декрет којим дословно проглашава хришћанство државном религијом, додајући објашњење: само за хришћанско исповедање учења према Никејском символу.

У том смислу, цео четврти век био је период још сасвим недефинисаног хришћанства. Поред изнесеног, није сакривено од јавности али се само пренебрегава: август Галерије је 311. године обзнанио акт о Толеранцији вера који су потписали и Ликиније и Константин. Ово се ретко истиче иако се ради о едикту донетом чак две године пре оног из 313. године.

У вези овог тзв.Миланског едикта из 313.године стоји да га је Ликиније објавио на грчком средином 313. у Никомедији. Писан је на грчком језику и он је једини примерак који допушта увид у текст тог Едикта. Константин није објавио ни тај наводни његов едикт из 313. године.

Неки хришћански писци у својој великој ревности чак пишу да је те 313. године хришћанство постало државном религијом. Губе из вида следећих још око седамдесетак година. Јер, толерантност ни у ком случају не подразумева да хришћанство постаје једно. Зар толерантност не намеће обавезу изједначавања, не истицања.

А питања око изградње Константинопоља отварају нови сет проблема око теорије примата. Папство је изборило свој статус истим Трећим каноном

⁹ Euseb., Vitt. Const., 4, 25; слично и 3, 54 . Ово разматрање би наметнуло шире елаборирање око проблема мистеријских култова, уз напомену да су хришћани са својим епископима силовито настали на античке храмове и светилишта да би исказали своју ревност новом богу. Ипак, задржани су бар још у том четвртом веку: Партеон, Елеусински храм – или због лепоте градње, или због сличности Елеусинских мистерија са култом Богородице. Јовић, Мистеријски култови, 430

Сабора из 381.године. Оно јесте по рангу испред Константинопоља. Али шта је то требало столици у Риму ако су добили сву власт на Западу! Чему такмичења са источним патријархатима – Константинопољским али и старијим: Александријским, Антиохијским и Јерусалимским ?

Занимљиво је да епископ Рима Силвестер Први (314- 335) није учествовао на Првом сабору у Nikeји 325.године. Објективни разлог била је његова старост и болест, уз сву некомфорност путовања из Рима у Малоазијску Nikeју. И цар Константин је прихватио разлоге епископовог изостанка. Али интересантан се чини став свих каснијих римских папа. Они су у Силвестровом недоласку на Сабор видели његов став да је папа сам по себи изнад Сабора. И сви каснији римски епископи, до раскола 1054.године, прогласили су за принцип стварну и објективну случајност Силвестровог недоласка у Nikeју. Управо на оваквим примерима Римокатоличка црква је израсла у светску велесилу. И то су биле карактеристике четвртог века, века у коме се тек консолидовало хришћанско учење.

А управо су се кључна варницења Истока и Запада, Константинопоља и Рима, свом силином одражавала баш на Балкану.

